

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بسمه تعالی

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

مختم آقای مرتضی پوربان

در تاریخ ۹۳/۰۲/۲۷

اعضای هیات داوران نسخه نهایی این رساله را از نظر فرم و محتوا تایید کرده است و پذیرش آنرا برای

تکمیل درجه دکتری ملزم است که پیشنهاد می کنند.

رساله دکتری واحدی خود را با عنوان: *تکریم به کارگران به عنوان یک مسأله* ارائه کردند.

اعضای هیات داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنمای اصلی	محمد سعید...	رئیس	
۲- استاد راهنمای دوم			
۳- استاد مشاور اول	رضا آسبران	استاد	
۴- استاد مشاور دوم	علیرضا محمدعلی جعفری	دانشیار	
۵- استاد ناظر	محمدعلی...	رئیس	
۶- استاد ناظر	حاجی و کیلی	استادیار	
۷- استاد ناظر	سیدمرتضی طاهری	استاد	
۸- استاد ناظر	دکتر...	استادیار	
۹- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی	محمدعلی...	رئیس	

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:
«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته فلسف و حکمت اسلامی است که در سال ۱۳۹۳ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکارخانم/جناب آقای دکتر محمد سعید مهر، مشاوره سرکارخانم/جناب آقای دکتر رضا اکبریان و مشاوره سرکارخانم/جناب آقای دکتر محمد علی چیتی از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب مرتضی پوریان دانشجوی رشته فلسف و حکمت اسلامی مقطع دکتری تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: مرتضی پوریان
تاریخ و امضا: ۱۳۹۳/۱۱/۲۹

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می‌باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می‌باشد.
تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم‌افزار و یا آثار ویژه (آثاری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده‌ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده‌ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام شود.
ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته‌ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب.....مرتضی پویان.....دانشجوی رشته.....فلسفه و حکمت اسلامی..... ورودی سال تحصیلی.....۱۳۸۹.....مقطع.....دکتری.....دانشکده.....علوم انسانی..... متعهد می‌شوم کلیه نکات مندرج در آئین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته‌های علمی مستخرج از پایان‌نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین‌نامه فوق‌الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می‌دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضاء:.....

تاریخ:.....

۱۳۹۳/۱۱/۲۹

دانشکده: علوم انسانی

رساله دکتری رشته: فلسفه و حکمت اسلامی گرایش: حکمت متعالیه

عنوان رساله:

تقریر برهان وجودی بر مبنای حکمت متعالیه

نام دانشجو:

مرتضی پویان

استاد راهنما:

دکتر محمد سعیدی مهر

استاد مشاور(اول):

دکتر رضا اکبریان

استاد مشاور(دوم):

دکتر سید محمد علی حجتی

ماه و سال دانش آموختگی(دفاع):

دیماه ۱۳۹۳

با تشکر و سپاس از جمیع زحمات مادر و برادر

این رساله را به روح پدرم مرحوم پرویز پویان اهداء می کنم

چکیده

در این رساله تلاش کردم که برهان وجودی را بر مبنای حکمت متعالیه تقریر کنم. در فصل اول با ذکر مقدمه ای از برهان وجودی در غرب شروع کردم زیرا خاستگاه این برهان در مغرب زمین است. لذا تقاریر برهان وجودی از آنسلم تا کانت را اشاره کردم. در همانجا که به این تقاریر اشاره کردم در عین حال صحت و سقم آنها را هم بررسی کردم و نشان دادم که کدام از این تقاریر مورد نقد و بررسی محققان دیگر قرار گرفته است.

در فصل دوم نخست به برخی از براهین وجودی که از جانب فیلسوفان اسلامی قابل طرح است اشاره کردم و سپس به تقاریر برهان وجودی که در حکمت متعالیه قابل طرح است، پرداختم. من تلاش کردم که به دو پرسش پاسخ دهم: آیا ملاصدرا علاوه بر برهان صدیقین برهانی با عنوان برهان وجودی مطرح کرده است؟ آیا عبارت و برهانی در کلام وی وجود دارد که دلالت بر برهان وجودی کند؟ نظر نگارنده در این رساله آنست که پاسخ به هر دو پرسش مثبت است. برحسب هشت مبنایی که از حکمت متعالیه استخراج کردم، ویژگی کافی برای اینکه طبق آنها برهان وجودی را تقریر کنیم، دارند.

کلید واژه ها: وجوددهنی- مفهوم وجود- برهان حضرت علی- تعریف خدا- برهان شبه لم

فهرست مطالب

کلیات

- ۱-۱- موضوع رساله..... ۱
- ۲-۱- هدف رساله..... ۲
- ۳-۱- سوالات اصلی رساله..... ۳
- ۴-۱- فرضیات رساله..... ۴
- ۵-۱- تفاوت برهان با تقریر..... ۵
- ۶-۱- تفاوت برهان وجودی با برهان صدیقین..... ۵
- ۷-۱- پیشینه تحقیق..... ۶

فصل اول: تاریخچه برهان وجودی در غرب تا دوره معاصر

- ۱-۲- مقدمه..... ۸
- ۲-۲- تقریر برهان وجودی آنسلم..... ۹
- ۱-۲-۲- برهان اول..... ۹
- ۲-۲-۲- سه نکته در تقریر برهان اول آنسلم..... ۱۱
- ۱-۲-۲-۲- تقریر آنسلم بر مبنای تعریف یا وجود در ذهن..... ۱۱
- ۲-۲-۲-۲- رابطه ذهن و خارج..... ۱۲
- ۳-۲-۲-۲- برهان وجودی بحثی معرفتی یا وجودشناختی؟..... ۱۳
- ۳-۲-۲-۲- برهان دوم..... ۱۴

- ۱۵.....۴-۲-۲- تفاوت برهان اول و دوم آنسلم.....
- ۱۶.....۱-۴-۲-۲- نقد و بررسی.....
- ۱۷.....۵-۲-۲- اشکالات گونیلو به براهین وجودی آنسلم.....
- ۱۷.....۱-۵-۲-۲- اشکال اول.....
- ۱۸.....۲-۵-۲-۲- اشکال دوم.....
- ۱۹.....۶-۲-۲- پاسخ آنسلم به گونیلو و بررسی آن.....
- ۲۱.....۷-۲-۲- اشکالات قدیس آکویناس به برهان آنسلم.....
- ۲۲.....۱-۷-۲-۲- اشکال اول.....
- ۲۲.....۲-۷-۲-۲- اشکال دوم.....
- ۲۳.....۸-۲-۲- بررسی اشکالات آکویناس به آنسلم.....
- ۲۴.....۹-۲-۲- اشکال دکتر حائری یزدی به تقریر برهان وجودی آنسلم.....
- ۲۵.....۳-۲- تقریر دکارت از برهان وجودی.....
- ۲۵.....۱-۳-۲- برهان اول.....
- ۲۶.....۲-۳-۲- برهان دوم.....
- ۲۷.....۳-۳-۲- تفاوت تقریر آنسلمی با تقریر دکارتی از برهان وجودی.....
- ۲۸.....۴-۲- تقریر اسپینوزا از برهان وجودی.....
- ۲۸.....۱-۴-۲- برهان اول.....
- ۲۹.....۲-۴-۲- برهان دوم.....
- ۳۰.....۳-۴-۲- بررسی براهین وجودی اسپینوزا.....
- ۳۱.....۵-۲- تقریر لایب نیتس از برهان وجودی.....

- ۳۳.....۲-۶-استدلال هیوم در رد برهان وجودی.....
- ۳۵.....۲-۶-۱-نقد استدلال هیوم در رد برهان وجودی.....
- ۳۶.....۲-۷-نقد کانت به برهان وجودی.....
- ۳۷.....۲-۷-۱-اشکال اول: سلب وجود در خدا تناقض نیست.....
- ۳۸.....۲-۷-۲-اشکال دوم: وجود محمول نیست.....
- ۳۸.....۲-۷-۳-وجود کمال نیست.....
- ۳۹.....۲-۷-۴-بررسی نقد کانت بر برهان وجودی.....
- ۴۰.....۲-۸-برهان وجودی در دوره معاصر.....
- ۴۰.....۲-۹-نتیجه گیری و نظر نهایی.....

فصل دوم: برهان وجودی در حکمت متعالیه

- ۴۲.....۳-۱-برهان وجودی نزد فیلسوفان اسلامی.....
- ۴۲.....۳-۱-۱-برهان وجودی نزد فارابی.....
- ۴۴.....۳-۱-۲-برهان وجودی نزد ابن سینا.....
- ۴۶.....۳-۱-۳-برهان وجودی نزد آقا علی حکیم.....
- ۴۷.....۳-۱-۴-تقریر برهان وجودی نزد محقق اصفهانی.....
- ۴۹.....۳-۱-۴-۱-برهان محقق اصفهانی برهان وجودی یا صدیقین؟.....
- ۴۹.....۳-۱-۴-۲-نقد آقایان حائری یزدی و جوادی آملی.....
- ۵۱.....۳-۱-۵-تقریر برهان وجودی نزد آقای حائری یزدی.....
- ۵۲.....۳-۱-۶-آیا ملاصدرا برهانی وجودی ارائه کرده است؟.....
- ۵۴.....۳-۲-برهان وجودی بر مبنای تعریف.....

- ۱-۲-۳-تبیین مبادی تصویری و تصدیقی برهان وجودی بر مبنای تعریف.....۵۴
- ۲-۲-۳-مبادی تصویری برهان وجودی.....۵۴
- ۱-۲-۲-۳-مقدمه اول: تفاوت مفهوم و تعریف.....۵۴
- ۱-۱-۲-۲-۳-نکته اول: تعریف غیر از مفهوم است.....۵۴
- ۲-۱-۲-۲-۳-نکته دوم: تعریف مفهومی ناظر به واقع و خارج است.....۶۲
- ۲-۲-۲-۳-مقدمه دوم: مقسم حمل شایع و حمل اولی مفهوم است و نه تعریف یا حد شیء.....۶۳
- ۳-۲-۳-مبدأ تصدیقی برهان وجودی.....۶۶
- ۱-۳-۲-۳-تعریف خدا ممکن است بلکه عقل آن را ثابت می کند.....۶۶
- ۲-۳-۲-۳-از تعریف به وجود رسیدن از قواعد مختص به خداست.....۶۸
- ۴-۲-۳-تقریر برهانی وجودی بر مبنای تعریف خدا.....۷۱
- ۵-۲-۳-تبیین قیود یا حدود وسطی که برای تقریر برهان وجودی باید در تعریف خدا آورد تا برهان وجودی منتج باشد.....۷۳
- ۱-۵-۲-۳-قید اول: ضرورت ازلی یا مطلقه.....۷۳
- ۱-۱-۵-۲-۳-ضرورت ذاتیه.....۷۴
- ۲-۱-۵-۲-۳-ضرورت ازلیه یا مطلقه.....۷۴
- ۲-۵-۲-۳-قید دوم: وجود بالذات.....۷۸
- ۳-۵-۲-۳-قید سوم: واجب الوجود بالذات.....۸۰
- ۴-۵-۲-۳-قید چهارم: واجب الوجود من جمیع الجهات.....۸۱
- ۱-۴-۵-۲-۳-واجب الوجود لذاته واجب الوجود من جمیع الجهات است.....۸۵
- ۲-۴-۵-۲-۳-میان وجود واجب با حقیقت واجب به حیثیت اطلاقیه تلازم وجود دارد.....۸۷

- ۸۸.....۳-۲-۵-۵-قید پنجم: وجود بنفسه.
- ۹۰.....۳-۲-۵-۶-قید ششم: وجود مطلق.
- ۹۲.....۳-۲-۵-۷-قید هفتم: کامل مطلق.
- ۹۳.....۳-۲-۵-۸-قید هشتم: ماهیت خدا عین وجود اوست.
- ۹۵.....۳-۲-۵-۹-تقریر برهان وجودی به وجه کلی.
- ۹۸.....۳-۳-برهان وجودی در کلام حضرت علی علیه السلام.
- ۹۸.....۳-۳-۱-تقریر برهان وجودی ملاصدرا از کلام حضرت علی علیه السلام.
- ۱۰۳.....۳-۳-۲-نقد و بررسی.
- ۱۰۴.....۳-۳-۵-نتیجه گیری.
- ۱۰۵.....۳-۴-تقاریر ملاصدرا در برهان وجودی مبتنی بر تعریف خدا.
- ۱۰۶.....۳-۴-۱-تقریر اول صدرالمتهین از برهان وجودی.
- ۱۰۷.....۳-۴-۱-۱-دو نکته اصلی در برهان صدرالمتهین.
- ۱۰۷.....۳-۴-۱-۱-اثبات خدا از راه شناخت «معنی واجب الوجود».
- ۱۰۹.....۳-۴-۱-۱-۲-استلزام از معنای خدا به وجود خدا.
- ۱۱۰.....۳-۴-۲-تقریر دوم (تقریر اول با مقدماتی کوتاه تر).
- ۱۱۲.....۳-۴-۱-۲-اعتبار ذات به حیثیت اطلاقیه موجب اتصاف به لوازم خاص خداست.
- ۱۱۳.....۳-۴-۳-تقریر سوم صدرالمتهین از برهان وجودی.
- ۱۱۶.....۳-۴-۴-تقریر چهارم صدرالمتهین از برهان وجودی.
- ۱۲۰.....۳-۴-۵-تقریر پنجم صدرالمتهین از برهان وجودی.
- ۱۲۶.....۳-۴-۶-تقریر ششم صدرالمتهین از برهان وجودی.

- ۳-۵- تقریر برهانی وجودی بر مبنای مفهوم وجود از آن حیث که حاکی از حقیقت وجود.....۱۲۹
- ۳-۵-۱- تقریر اول تقریر برهان وجودی بر مبنای مفهوم با لحاظ دو مقدمه.....۱۲۹
- ۳-۵-۱-۱- مقدمه اول: وجود احق و اقدم از ماهیت است در موجودیت.....۱۲۹
- ۳-۵-۱-۲- مقدمه دوم: وجود واجب احق و اقدم از افراد دیگر وجود است در موجودیت.....۱۳۱
- ۳-۵-۲- تقریر دوم: تقریر برهان وجودی بر مبنای مبدا داشتن بالذات مفهوم وجود.....۱۳۹
- ۳-۵-۳- تقریر سبزواری از برهان وجودی.....۱۴۱
- ۳-۶- تقریر برهانی وجودی بر مبنای برهان انّ (رسیدن از یکی از دو متلازم به متلازم دیگر).....۱۴۷
- ۳-۶-۱- تقریر برهان: از علم به خدا به لوازم و خواص خدا می‌رسیم.....۱۴۷
- ۳-۷- تقریر برهانی وجودی بر مبنای علم ما به خدا.....۱۵۲
- ۳-۷-۱- مقدمه اول: تفاوت علم با وجود ذهنی.....۱۵۲
- ۳-۷-۲- مقدمه دوم: تصور و علم به خدا.....۱۵۴
- ۳-۷-۵- تقریر برهان وجودی.....۱۵۷
- ۳-۸- تقریر برهان وجودی بر مبنای تصور موجودات.....۱۶۰
- ۳-۹- تقریر برهان وجودی از راه وجود ذهنی.....۱۶۵
- ۳-۹-۱- مبنای اول: وجود ذهنی مرتبه‌ای از واقعیت و خارج.....۱۶۵
- ۳-۹-۱-۱- اشکال گونیلو بر آنسلم بر ملاصدرا وارد نیست.....۱۶۹
- ۳-۹-۱-۲- تقریر برهان وجودی طبق مبنای حکمت متعالیه تمام و طبق تقریر آنسلم ناتمام.....۱۷۰
- ۳-۹-۲- مبنای دوم: وجود ذهنی ظل وجود خارجی.....۱۷۱

۱۷۳.....۱-۲-۹-۳-تقریر برهان از طریق ظلی بودن وجود ذهنی نسبت به خارج

۱۷۷.....۱۰-۳-نتیجه‌گیری

۱۷۹.....منابع

۱۸۲.....چکیده انگلیسی

کلیات

در ابتدای رساله به تاریخچه‌ای از برهانی وجودی در غرب تا دوره معاصر می‌پردازیم و در بخش بعدی که بخش اصلی پایان نامه است به تفصیل بحث برهان وجودی را نزد ملاصدرا و حکمت متعالیه مورد تحقیق و بررسی قرار می‌داده‌ایم. ما در این بخش دوم، برهان وجودی را در مبانی و کلام ملاصدرا از منظر تعریف، معنا و مفهوم و وجود ذهنی خدا مورد تحقیق و بررسی قرار می‌دهیم و نشان می‌دهیم که ملاصدرا در کجا تقریری از برهان وجودی ارائه کرده است هر چند خود وی واقف به چنین برهان نبوده است و نیز در برخی مواضع مطابق عبارات و مبانی حکمت متعالیه تقریری از برهان وجودی ارائه می‌کنیم و اگر این مبانی را در کنار یکدیگر قرار دهیم می‌توان تقریری از برهان وجودی در اثبات خدا ارائه کرد.

اما در حوزه فلسفه اسلامی تنها دکتر مهدی حائری یزدی با علم و آگاهی به مسئله برهان وجودی، تقریری از برهان وجودی ارائه کرد و اما عبارت فارابی و محقق اصفهانی در واقع تأویل به برهان وجودی شده است که به آنها اشاره خواهیم کرد.

۱-۱- موضوع رساله

ما در این رساله می‌خواهیم به بیان برهان وجودی از منظر فلسفه اسلامی بپردازیم. زیرا غالب اندیشمندان اسلامی معتقدند که در فلسفه اسلامی و نزد متفکران اسلامی برهان وجودی نداریم و این برهان به فیلسوفان غربی از آنسلم گرفته تا به فیلسوفان غربی معاصر اختصاص دارد و در مقابل، برهانی که در فلسفه اسلامی مطرح و مورد بررسی قرار گرفته است و اختصاص به حوزه اسلامی دارد، برهان صدیقین است. ما در این رساله به دنبال اثبات برهان وجودی از منظر فلسفه اسلامی و مبانی آن هستیم و اگر از

فیلسوف اسلامی از فارابی و ابن سینا و ملاصدرا بتوان عبارتی را به عنوان برهانی وجودی ارائه کرد آن را طرح و مورد بحث قرار دادیم.

در میان اندیشمندان اسلامی کسانی که آگاهی به برهان وجودی داشتند دو دسته هستند برخی از آنان برهان وجودی را قبول کردند مانند آقای حائری یزدی و علامه جعفری اما برخی دیگر از فیلسوفان اسلامی آن را نپذیرفتند که اکثریت را به خود اختصاص می‌دهند مانند آقای جوادی آملی، شهید مطهری و علامه طباطبایی و غیره.

۱-۲-هدف رساله

هدف ما در این رساله آنست که ثابت کنیم:

- ۱- در فلسفه اسلامی فیلسوفانی وجود داشتند که براهینی را ارائه کردند به گونه ای که امکان آن وجود دارد آن براهین را به صورت برهان وجودی تقریر کنیم بلکه یکی از براهین ملاصدرا که در تفسیر کلام حضرت علی علیه السلام فرمودند که به تفصیل خواهد آمد جز به صورت برهان وجودی تقریر نخواهد شد.
- ۲- ما با رجوع به علم اصول فقه و منطق و فلسفه دریافتیم که هر شیء را می‌توان به لحاظ معنا و مفهوم و تعریف و وجود ذهنی مورد تحلیل و بررسی قرار داد. لذا با فرق گذاردن میان این موارد می‌خواهیم برهان وجودی را تقریر و تبیین کنیم. از این جهت برهان وجودی را در این پنج حوزه مورد واکاوی قرار خواهیم داد: ۱- اثبات خدا از طریق معنای خدا. ۲- اثبات خدا از طریق مفهوم خدا. ۳- اثبات خدا از طریق تعریف خدا. ۴- اثبات خدا از طریق مفهوم وجود. ۵- اثبات خدا از طریق وجود ذهنی.
- ۳- ما با استفاده از مبانی فلسفه اسلامی و بالخصوص حکمت متعالیه براهین متعددی برای برهان وجودی ارائه می‌کنیم و مدعی هستیم که برخی از این براهین درست و تمام هستند. در هر صورت برهان وجودی در فلسفه اسلامی قابل تقریر است بلکه تقاریری از آن ادعا شده است که به آنها می‌پردازیم.

۴- حضرت علی علیه السلام در خطبه نخستین خود در نهج البلاغه که به خطبه توحیدی معروف است در فقره‌ای از آن به برهان وجودی اشاره کرده است. ما در ضمن توضیح و تبیین بخشی از فقرات آن ثابت می‌کنیم که نخستین کسی که برای وجود خدا برهان وجودی اقامه کرد حضرت علی علیه السلام در خطبه معروف توحیدی است و نه آنسلم. لذا برهان وجودی به عالم اسلام تعلق دارد و نه مغرب زمین.

۵- تنها راه اثبات خدا در برهان وجودی فقط برقراری استلزام است. اگر بتوان ثابت کرد که میان یک راه از این راههایی که ما در اینجا به آنها خواهیم پرداخت از جمله تعریف خدا یا معنای خدا یا وجود ذهنی خدا و غیره می‌توان به نحوی از انحاء ممکن میان آن با وجود خدا استلزام و تلازم برقرار کرد در این صورت وجود خدا در خارج ثابت می‌شود و گرنه تحت هیچ عنوان دیگری برهان وجودی نمی‌تواند درست و تمام باشد و چنان‌که در بخش اول اشاره کردیم بزرگترین اشکال بر برهان وجودی آنسلم همین نکته است که هیچگونه استلزامی نمی‌توان در استدلال و مبانی فلسفی یا منطقی وی یافت. و البته این استلزام فقط در مبانی فلسفه اسلامی و علی‌الخصوص حکمت متعالیه وجود دارد و بدین ترتیب می‌توان براهین و تقاریر متعدد و منتجی برای اثبات خدا ارائه کرد.

۱-۳- سؤالات اصلی رساله

سؤالات اصلی این تحقیق عبارتند از :

- ۱- چگونه می‌توان با استفاده از اصول و مبانی حکمت متعالیه تقریر جدیدی از برهان وجودی ارائه کرد؟
- ۲- چگونه می‌توان براساس حکمت متعالیه از خدا تعریف ارائه داد که مبنایی برای ارائه برهان وجودی قرار گیرد؟
- ۳- آیا ملاصدرا در آثار خود برهان یا براهینی در اثبات خدا آورده است که بتوان آن را به صورت برهان وجودی تقریر کرد؟

۱-۴- فرضیات رساله

۱- اهم مبانی مورد استفاده برای ارائه تقریر جدید از برهان وجودی عبارت اند از:

الف: رابطه ذهن و خارج. زیرا در فلسفه ملاصدرا ذهن مستقل از خارج نیست بلکه جنبه حکایت‌گری از خارج دارد و حتی از یک منظر مرتبه‌ای از خارج است. ب: پذیرش وجود محمولی. بر خلاف کانت، ملاصدرا قائل است که از وجود محمولی در هلیه بسیطه می‌توان به وجود موضوع در خارج دست یافت. پ: تفکیک ضرورت ازلی از ضرورت ذاتی. زیرا ضرورت وجود در مورد خدا ضرورت ذاتی نیست بلکه ضرورت ازلی است. ج- تفکیک میان تعریف با مفهوم.

۲- وجود خدا دارای لوازمی از جمله ضرورت ازلی و واجب الوجود بالذات و قائم به ذاته و امثال اینهاست که طبق تعریف خدا به این امور می‌توان به وجود خدا در خارج رسید. از جمله این تعاریف «خدا وجود صرف است»، «خدا موجود ضروری ازلی است»، «خدا واجب الوجود بالذات است»، «خدا موجود بنفسه است» و نظائر آن بهره جست. با توجه به اصول یادشده (در فرضیه نخست) تمام این تعاریف را می‌توان مبنایی برای ارائه برهان وجودی قرار داد. و درستی این تقاریر نیز به تبیین صحیح و قبول آن اصول بستگی دارند.

۳- تمام اشکالات کانت را می‌توان با تبیین ارائه شده در حکمت متعالیه از رابطه ذهن و خارج و مسئله وجود محمولی و تفاوت ضرورت ازلی و ذاتی و نیز اثبات اینکه وجود کمال و عدم نقص است، پاسخ داد.

۱-۵- تفاوت برهان با تقریر

وقتی بحث از برهان وجودی می‌شود گاهی تعبیر به براهین وجودی و گاهی تعبیر به تقاریر برهان وجودی می‌شود. ممکن است سؤال شود که چه تفاوتی میان این دو تعبیر وجود دارد. تعدد یا وحدت برهان به

تعدد یا وحدت حد وسط است. اگر ما استدلال‌های متعددی را با وحدت حد وسط ارائه کردیم این را یک برهان گویند و اگر استدلال‌های متعددی را با حد وسط‌های متعدد ارائه کنیم این را براهین متعدد گویند. چون در اینجا بحث برهان وجودی را از منظر مفهوم، تعریف، معنا و وجود ذهنی خدا مورد بحث قرار می‌دهیم از این جهت در حقیقت این امور، حد وسط برهان وجودی ما هستند و لذا ما در اینجا چندین برهان وجودی داریم و هرچه در ضمن این براهین بیان می‌شود تقاریر متعدد برهان وجودی به حساب خواهند آمد.

هر چند به خاطر دقت و عمق فلسفه اسلامی ادعای برهانی وجودی را از اینکه بخواهد مبتنی بر وجود خدا باشد نیز فراتر دانستیم و مدعی شدیم که اساساً از خود مفهوم و تصور وجود نیز می‌توان برهان وجودی برای اثبات خدا ارائه کرد و در این خصوص عبارت و استدلالی از ملاصدرا را نیز می‌آوردیم. پس در واقع تقریر در برهان وجودی از طریق مفهوم نیز به دو قسم تقسیم می‌شود یکی از مفهوم خدا و دیگر از مفهوم خود وجود. در این صورت به طور کلی طریق اثبات و تقریر برهانی وجودی به پنج قسم می‌رسد. پس در واقع ملاک تقاریر برهان وجودی که در اینجا مورد بررسی قرار خواهیم داد به فصول نه‌گانه‌ای بر می‌گردند که به صورت مستقل و جدا به آنها می‌پردازیم. هر کدام از این فصول یک ملاک برای تقریر برهان وجودی در حکمت متعالیه است.

۱-۶- تفاوت برهان وجودی با برهان صدیقین

متأسفانه بسیاری از کسانی که تحت عنوان برهان وجودی در فلسفه اسلامی مقاله یا کتاب نوشتند میان برهان وجودی با برهان صدیقین خلط کردند و توهم کردند برهانی وجودی همان برهان صدیقین است یا اینکه خواستند درباره برهان وجودی بحث کنند ناخواسته درباره برهان صدیقین بحث کردند و یا به دنبال اثبات خدا از طریق برهان وجودی بودند لکن ندانسته خدا را به طریق برهان صدیقین ثابت کردند. از این

جهت لازم است تفاوت ماهوی که میان این دو برهان وجود دارد را بیان کنیم. تنها فیلسوفی که با علم و آگاهی تقریری از برهانی وجودی در فلسفه اسلامی ارائه کرد آقای حائری یزدی در کتاب کاوشهای عقل نظری بود اما دیگر اندیشمندان اسلامی عمدتاً یا برهانی وجودی را قبول نکردند و یا به نقد آن پرداختند. تفاوت برهان وجودی با برهان صدیقین آن است که در برهان صدیقین، وجود یا واقعیتی در خارج مفروض است و ما به دنبال این هستیم که ثابت کنیم این وجود یا واقعیت خداست پس تصدیق به وجود خارجی یا واقعیت عینی، از مبادی تصدیقی برهان صدیقین است. اما در برهان وجودی هیچ ادعائی به وجود یا واقعیتی در خارج نمی‌شود بلکه قرار است بدون هیچ پیش فرض خارجی و تنها با تکیه به برهان به اثبات وجود یا واقعیتی در خارج به عنوان خدا برسیم و آن را ثابت کنیم. از این جهت که برهان وجودی را برهان پیشین از تجربه *prior of experience* خوانند. اما نامیدن برهان صدیقین به برهان پیش از تجربه به این جهت است که از غیر واجب تعالی - از جمله وجود ممکن - در اثبات واجب تعالی استفاده نمی‌شود.

۱-۷- پیشینه تحقیق

مشهور بر این باور هستند که برهان وجودی به مغرب زمین تعلق دارد و از آنسلم شروع شده است. آنچه در حوزه اسلام و فیلسوفان اسلامی مطرح شده برهان صدیقین است. لذا کسی در حوزه فلسفه اسلامی ادعا نکرده است که برهان وجودی در فلسفه اسلامی مطرح بوده است و تقریباً انکار برهان وجودی در فلسفه اسلامی مورد اتفاق است. و تا به اکنون کسی ادعا نکرده است که در حکمت متعالیه برهان وجودی به معنای اصطلاحی - یعنی رسیدن از مفهوم واجب به وجود واجب - داریم. هر جا کسی چنین ادعایی کرده برهان صدیقین و برهان وجودی را یکی دانسته و از این جهت بین این دو برهان خلط کرده است. بسیاری از فیلسوفان اسلامی مانند ابن سینا، اقا علی حکیم، محقق اصفهانی برهانی در اثبات خدا ارائه کردند که می-